

Jerzy Nikitorowicz

Uniwersytet w Białymstoku

ORCID 0000-0003-4371-8322

DOI: <https://doi.org/10.35464/1642-672X.PS.2024.4.04>

Odpowiedzialność i posłuszeństwo tożsamościowe Profesora Tadeusza Lewowickiego w kreowaniu edukacji międzykulturowej

Professor Tadeusz Lewowicki's Identity Responsibility and Obedience in Creating Intercultural Education

ABSTRACT: This text outlines the significance of Professor Tadeusz Lewowicki's thought for the development of intercultural education in Poland. It emphasizes his inspiring contribution to the development of research on cultural borderlands with particular emphasis on the areas of Cieszyn Silesia, the significance of his considerations on the issue of cultural identity and the role of empathy and tolerance in the encounter relationship with the Other.

KEYWORDS: Professor Tadeusz Lewowicki – intercultural education – cultural identity.

STRESZCZENIE: Niniejszy tekst kreśli znaczenie myśli Profesora Tadeusza Lewowickiego dla ukształtowania się edukacji międzykulturowej w Polsce. Podkreśla Jego inspirujący wkład w rozwój badań nad pograniczem kulturowym ze szczególnym uwzględnieniem obszarów Śląska Cieszyńskiego, znaczenie Jego rozważań nad problematyką tożsamości kulturowej oraz rolę empatii i tolerancji w spotkaniowej relacji z Innym.

SŁOWA KLUCZOWE: Profesor Tadeusz Lewowicki – edukacja międzykulturowa – tożsamość kulturowa.

Edukacja międzykulturowa kształtuje i rozwija się w kontekście narastających problemów wielokulturowego świata, wielonarodowych, wieloreligijnych

i wielowyznaniowych państw, ustawicznego eksperymentowania z wielokulturowością, uchodźstwem, migracjami różnego typu, złożonego procesu kształtowania się tożsamości osobowych i grupowych.

Organizując w 1994 roku konferencję „Edukacja międzykulturowa. W kręgu potrzeb, oczekiwań i stereotypów” miałem możliwość bezpośredniego poznania Profesora Tadeusza Lewowickiego. Od tego spotkania naukowego w Ciechanowcu, podczas którego z inicjatywy Profesora powołana została Federacja Zespołów Badań Pogranicza, ustawicznie współpracowaliśmy i realizowaliśmy wiele wspólnych projektów i konferencji. Badania nad kulturami pograniczy, oświatą i edukacją grup mniejszościowych, procesami kształtowania tożsamości kulturowej, problemami edukacji regionalnej, wiele i międzykulturowej posiadają więc bogatą, ponad trzydziestoletnią tradycję. Przez te wszystkie lata poznawałem Profesora jako szczególnie odpowiedzialnego za rozwój edukacji międzykulturowej, będącego dla nas wszystkich skupionych w Federacji Osobą – Drogowskazem. Drogowskazem, który wskazywał wartość i znaczenie pogranicza kultur oraz potrzebę i konieczność przekraczania granic własnej kultury, nabywania kompetencji i umiejętności funkcjonowania w świecie kulturowego zróżnicowania. Pod Jego kierunkiem powstało wiele raportów z badań charakteryzujących dzieci i młodzież z Zaolzia, prezentujących hierarchię ich wartości i planów życiowych, badań dotyczących kulturowych, społecznych i edukacyjnych wyznaczników ich dróg życiowych¹. Znana jest seria wydawnicza „Edukacja międzykulturowa” z charakterystycznym logo autorstwa Profesora, ukazująca się od 1992 roku w Uniwersytecie Śląskim w Katowicach, Wydział Sztuki i Nauk o Edukacji w Cieszynie. Ta seria prac prezentowanych przez Społeczny Zespół Badań Kultury i Oświaty Pogranicza obejmuje obecnie już ponad 100 prac zwartych. W przedstawianych doniesieniach z badań autorzy szczególną uwagę zwracają na problemy składników tożsamości kulturowej, współżycie na pograniczu, zagadnienia integracji i asymilacji, autostereotypy i stereotypy, tolerancję i nietolerancję, religijność młodzieży, wychowanie młodzieży do wartości, transmisję dziedzictwa kulturowego, postawy młodzieży wobec integracji europejskiej itp.²

¹ T. Lewowicki (red.), *Dzieci z Zaolzia*, Cieszyn 1992; tegoż, *Hierarchia wartości i plany życiowe dzieci z Zaolzia*, Cieszyn 1992; tegoż, *Kulturowe, społeczne i edukacyjne wyznaczniki dróg życiowych młodzieży z Zaolzia*, Katowice 1994; T. Lewowicki, A. Różańska, U. Klajmon (red.), *Kwestie wyznaniowe w społeczeństwach wielokulturowych*, Wydawnictwo UŚ, Filia w Cieszynie, Cieszyn 2002; A. Szczurek-Boruta, *Edukacja i odkrywanie tożsamości w warunkach wielokulturowości. Szkice pedagogiczne*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2007.

² M.in. T. Lewowicki (red.), *Poczucie tożsamości narodowej młodzieży. Studium z pogranicza polsko-czeskiego*, Cieszyn 1994; tegoż, *Społeczności młodzieżowe na pograniczu*, Cieszyn 1995;

Aktualnie zespół cieszyński wspólnie z badaczami z innych ośrodków prowadzi porównawcze badania z zakresu tożsamości kulturowej, poczucia jakości życia i edukacji młodzieży uczącej się w Polsce, Czechach, Słowacji i w Ukrainie. W 2021 roku ukazał się pierwszy tom prezentujący wyniki badań³. Przygotowywany jest kolejny, w którym dokonano porównań czterech krajów. Wyniki częściowe prezentowane są w piśmie „Edukacja Międzykulturowa”, które jest redagowane w Uniwersytecie Śląskim od 2012 roku, początkowo jako rocznik, następnie półrocznik, a od 2022 roku jako kwartalnik. Celem tego interdyscyplinarnego pisma jest promowanie dorobku edukacji międzykulturowej, upowszechnianie analiz i badań w wymiarze międzynarodowym, prezentowanie wydawanych prac z zakresu edukacji międzykulturowej, zrealizowanych prac doktorskich i habilitacyjnych itp. Badania międzykulturowe najczęściej opierają się na teoriach strukturalnych, funkcjonalnych, teoriach konfliktów, interakcjonizmu symbolicznego, etnometodologii, socjalizacji i enkulturacji, teoriach tożsamości, tolerancji, wymiany społecznej itp. Przybierają najczęściej postać porównawczej analizy cech kulturowych występujących w danych społeczeństwach, regionach czy kontynentach i wyjaśniają procesy zmian kulturowych⁴.

T. Lewowicki, B. Grabowska (red.), *Młodzież i tolerancja. Studium z pogranicza polsko-czeskiego*, Wydawnictwo UŚ, Filia w Cieszyń, Cieszyn 1998; T. Lewowicki, B. Grabowska, *Spółeczności pogranicza. Wielokulturowość, Edukacja*, Wydawnictwo UŚ, Filia w Cieszyń, Cieszyn 1996; T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur (red.), *Problemy pogranicza i edukacja*, Wydawnictwo UŚ, Filia w Cieszyń, Cieszyn 1998; T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur, J. Urban (red.), *Spółeczne uwarunkowania edukacji międzykulturowej. Konteksty teoretyczne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009; B. Grabowska, *Poczucie tożsamości młodzieży uczącej się w szkołach z polskim językiem nauczania na Białorusi, Ukrainie i w Republice Czeskiej – studium porównawcze*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Katowice–Toruń 2013; J. Urban, *Mniejszości narodowe Grupy Wyszehradzkiej w procesach integracyjnych Europy – tożsamość młodzieży mniejszości autochtonicznych*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2014; E. Ogrodzka-Mazur, *Kompetencja aksjologiczna dzieci w młodszej wieku szkolnym. Studium porównawcze środowisk różnicowanych kulturowo*, Wydawnictwo UŚ, Katowice 2007; T. Lewowicki, A. Różańska, U. Klajmon-Lech (red.), *Z teorii i praktyki badań międzykulturowych. Dylematy metodologiczne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2016; T. Lewowicki, J. Nikitorowicz, A. Szczurek-Boruta, *Szkolnictwo z polskim językiem nauczania w państwach europejskich – stan, problemy i perspektywy*, Warszawa 2010; J. Chaciński (red.), *Pokój jako przedmiot międzykulturowej edukacji artystycznej*, Akademia Pomorska w Słupsku, Słupsk 2007.

³ E. Ogrodzka-Mazur, A. Szafrńska, J. Malach, M. Chmura, *The cultural identity and education of university students in selected East-Central countries. A Polish-Czech comparative study*, Vandenhoeck & Ruprecht Verlage, Göttingen 2021.

⁴ T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur, *W poszukiwaniu teorii przydatnych w badaniach międzykulturowych*, Wydawnictwo UŚ, Filia w Cieszyń, Cieszyn 2001; T. Lewowicki,

W ciągu kolejnych lat współpracy z Profesorem Tadeuszem Lewowickim miałem możliwość doświadczenia Jego zaangażowania w prace Federacji Zespołów Badań Pogranicza, która po latach owocnej działalności została przekształcona w Stowarzyszenie Wspierania Edukacji Międzykulturowej (SWEM) i ciągle inicjuje nowe działania. Także z inicjatywy Profesora rozpoczął działalność Zespół Pedagogiki Kultury i Edukacji Międzykulturowej KNP PAN, obecnie Sekcja z wieloma zespołami wspierającymi. Równolegle do tych działań Profesor był inicjatorem współpracy międzynarodowej, szczególnie więziotwórczej współpracy z uczelniami w Ukrainie. Podejmowane inicjatywy badawcze, konferencyjne, wydawnicze, działania dotyczące oświaty i szkolnictwa dla mniejszości narodowych i etnicznych, ukształtowanie znakomitego Zespołu zaangażowanych, twórczych, kompetentnych badaczy podejmujących coraz to nowe wyzwania stojące przed edukacją regionalną, wielo-, między- i transkulturową spowodowało, że od lat zacząłem postrzegać i myśleć o Profesorze w kontekście odpowiedzialności i posłuszeństwa tożsamościowego za kreowanie i rozwój edukacji międzykulturowej. Uważam, że „W naszej kulturze poruszamy się wokół tradycji wielkich ludzi, kultura ta jest na wielkich ludziach zbudowana – nic na to nie poradzimy, tak musi być i to jest dobre”⁵.

Profesora Tadeusza Lewowickiego już nie ma wśród nas, ale Jego myśli, wskazania, Jego spokój, cichy ciepły głos, serdeczny uśmiech i radość prowadzenia dialogu w różnych sytuacjach pamiętam i chcę się tym podzielić. W obecnych warunkach wielokulturowego świata, który nie jest epizodem, formą przejściową, a stałym faktem empirycznym, mamy możliwość korzystania z dorobku Profesora i uczenia się międzykulturowego i transkulturowego funkcjonowania w świecie lokalnym i globalnym. Ta sytuacja rodzi, moim zdaniem, potrzebę, a nawet konieczność ustawicznego potwierdzania się tożsamościowego, czyli wyrażania pewności, przekonania, wiarygodności siebie i swojej prawdziwości. Inaczej mówiąc, zdawania sobie i innym relacji z tego, kim jestem,

E. Ogrodzka-Mazur, *Z teorii i praktyki edukacji międzykulturowej*, Wydawnictwo UŚ, WSP ZNP, Cieszyń–Warszawa 2006; T. Lewowicki, A. Szczurek-Boruta, E. Ogrodzka-Mazur, *Teorie i modele badań międzykulturowych*, Wydawnictwo UŚ, Cieszyń–Warszawa 2006; T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur, A. Szczurek-Boruta, *Eduakcja międzykulturowa w Polsce i na świecie*, Wydawnictwo UŚ, Katowice 2000; T. Lewowicki, A. Szczurek-Boruta, B. Grabowska (red.), *Społeczne uwarunkowania edukacji międzykulturowej. Problemy praktyki oświatowej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009; T. Lewowicki, A. Szczurek-Boruta, B. Grabowska, *Kultura w edukacji międzykulturowej. Konteksty teoretyczne i społeczno-polityczne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2013; L. Jakubowska, *Tożsamość kulturowa Polaków z Kazachstanu w kontekście tendencji globalizacyjnych*, PWSZ w Legnicy, Legnica 2011.

⁵ L. Kołakowski, *Czas ciekawy, czas niespokojny*, Wydawnictwo „Znak”, Kraków 2008, s. 149.

kim się staję, na czym mi zależy, dlaczego tym się staję i jakie mogą być tego konsekwencje itp. Szczególnie silnie utrwaliła mi się rozmowa na bazie eseju Jana Józefa Lipskiego „Dwie ojczyzny – dwa patriotyzmy”, w którym Autor zwraca uwagę na potrzebę krytycznego odczytywania przeszłości własnego narodu. Wskazanie było jednoznaczne – duma z bycia Polakiem i patriotą nie polega na poniżaniu i krzywdzeniu innych. Jeżeli więc w przeszłości były takie wydarzenia i sytuacje, to nie mogą być marginalizowane, odrzucane, spychane w niepamięć, a analizowane, aby dokonać rachunku sumienia, rozliczenia się z nich, aby nie obciążać nimi kolejnych pokoleń. Wskazuję na powyższe, gdyż ostrzeżenie Lipskiego jest ciągle aktualne, a nawet szczególnie istotne obecnie, na co Profesor Lewowicki niejednokrotnie wskazywał, przywołując słowa Lipskiego: „[...] strzeżmy się i podejrzliwie patrzmy na każdą nową kampanię patriotyzmu – jeśli jest bezkrytycznym powielaniem ulubionych sloganów megalomanii narodowej. Za frazeologią i rekwizytornią miłą przeważnie Polakowi – czają się najczęściej cyniczni socjotechnicy, którzy patrzą, czy ryba bierze”⁶.

Wielokulturowość świata i wynikające z niego konflikty rodzą wielki problem tożsamości osoby, a także narodów i ich kultur, stąd ta kategoria związana jest z zasadą porządku świata, jego istnienia i ciągłości kultury. Warto podejmować dialog wewnętrzny, korzystając ze wskazań filozofów dialogu, między innymi Barbary Skargi, do której w rozmowach i dyskusjach z Profesorem często odwoływaliśmy się. „Nie jestem biernym przedmiotem światowych sił, lecz czynnym podmiotem, który co prawda tym siłom ulega, lecz ma możliwość oporu, a nawet niekiedy władzy”⁷.

Profesor Tadeusz Lewowicki w swoich pracach wielokrotnie zwracał uwagę na powyższe zagadnienia. Wskazywał między innymi: „W edukacji powinno się stwarzać możliwości poznawania Inných i ich kultur, wzajemnego wzbogacania doświadczeń, kształtowania postaw otwartości, ciekawości, zrozumienia i akceptacji odmienności, zróżnicowania kulturowego w terenach pogranicznych. Kontakt z Innymi i innością kulturową jest ważnym elementem kształtowania tożsamości”⁸. W innym tekście, przedstawiając obszerny katalog wyzwań edukacyjnych dla czasów współczesnych i przyszłych, pisze: „Wielu ludzi, którzy uświadamiają sobie złożoność problemów, uznaje, że nie mają możliwości zmierzenia się z nimi. Jednym z zadań edukacji jest przekonywanie i dawanie

⁶ Ł. Garbal, *Jan Józef Lipski – biografia źródłowa*, t. 2, 1969–1991, Instytut Dokumentacji i Studiów nad Literaturą Polską, Warszawa 2018, s. 425.

⁷ B. Skarga, *Tożsamość i różnica. Eseje metafizyczne*, Wydawnictwo „Znak”, Kraków 2009, s. 384.

⁸ T. Lewowicki, *O pograniczu, tożsamości ludzi pogranicza i edukacji humanistycznej*, [w:] M. Sobecki, D. Misiejuk, J. Muszyńska, T. Bajkowski (red.), *Człowiek pogranicza. Wyzwania humanistycznej edukacji*, Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2019, s. 342.

dowodów, że takie możliwości są i należy je wykorzystywać dla dobra własnego i innych ludzi”⁹.

Kierując się powyższym, przedstawię problem „zmierzenia się” tożsamościowego Profesora Tadeusza Lewowickiego, kreowania harmonii tożsamościowej, Jego mediację wewnętrzną, umiejętność prowadzenia dialogu wewnętrznego, refleksyjności w zakresie samowiedzy.

Odpowiedzialność Profesora w wyrażaniu posłuszeństwa i nieposłuszeństwa tożsamościowego

Funkcjonowanie we współczesnym społeczeństwie, coraz bardziej skomplikowanym, wymaga coraz większego zaangażowania, mądrości i czujności. Im bardziej nasze funkcjonowanie i rozwój zależny jest od struktur społecznych i politycznych, tym bardziej winniśmy być czujni, aby zachować człowieczeństwo. Dbać o to, aby nie rezygnować z myślenia pytajnego, aby nie dopuścić do ukształtowania się wokół nas sieci pajęczyn, z których nie będziemy mogli się wyzwolić. Roman Ingarden podkreślił, że „Odpowiedzialny za coś może być tylko ktoś, kto jest istotą świadomą. To, za co można być odpowiedzialnym i w pewnym określonym momencie odpowiedzialnym się staje, należy do kategorii wydarzeń wywołanych przez nie stanów rzeczy. Musi to być jakieś przedsięwzięcie przez osobę i przez nią spełnione działanie, jakieś aktywne czynienie, a nie pasywnie przez nią doznawane”¹⁰. Profesor Lewowicki odpowiedzialność traktował jako obowiązek moralny w kontekście systemu wartości, z którym się identyfikował, tak jak wskazywał Immanuel Kant – stan zobowiązania spoczywający na człowieku, samoodpowiedzialności¹¹, tak jak interpretował to filozof dialogu, Józef Tischner, analizując poczucie odpowiedzialności – dobra wola człowieka, zmysł moralny, sumienie i świadomość¹².

Analizując pracę Frederica Grosa *Nieposłuszeństwo*¹³, formułowałem pytania w kontekście wielu rozmów z Profesorem, rozmów dotyczących twór-

⁹ T. Lewowicki, *Edukacja wobec wyzwań współczesności i trudnej do przewidzenia przyszłości – esej wieloznacznie utopijny*, [w:] J. Szempruch, J. Smyła, M. Kwaśniewska (red.), *Edukacja wobec wyzwań zmieniającego się świata. Diagnozy i projekcje rozwiązań*, Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce 2021, s. 17.

¹⁰ R. Ingarden, *Książeczka o człowieku*, Kraków 1987, s. 46.

¹¹ I. Kant, *Metafizyka moralności*, tłum E. Nowak, Warszawa 2005.

¹² J. Tischner, *Etyka wartości i nadziei*, [w:] D. Hildebrand, J. A. Kłoczowski, J. Paściak, J. Tischner (red.), *Wobec wartości*, Poznań 1984, s. 103.

¹³ F. Gros, *Nieposłuszeństwo*, przełożyła Ewa Kaniowska, Wydawnictwo „Czarna Owca”, Warszawa 2019.

czego podmiotu, świadomego swojej tożsamości, zakorzenionego w odziedziczonych wartościach: co to znaczy być posłusznym tożsamościowo, dlaczego jesteśmy posłuszni, jak jesteśmy posłuszni i nieposłuszni, jak podlegli, konformistyczni, niewysłuchujący się w głos sumienia, rezygnujący z prawa do oporu, chętni do scedowania odpowiedzialności na innych itd. Gros wyszedł od pytania o posłuszeństwo, ponieważ nieposłuszeństwo, w obliczu absurdu i irracjonalności świata, jest czymś oczywistym. Problemem szczególnie niebezpiecznym w kulturze i w rozwoju człowieka jest posłuszeństwo absolutne; bezwarunkowe, automatyczne, charakteryzujące się pragnieniem służenia, związane z uwielbieniem przywódcy, podziwem, oczarowaniem, fascynacją itp. Podobnie jest z wolnością negatywną – pasywną w ujęciu Isaiaha Berlina¹⁴, zwalniającą z odpowiedzialności i potrzeby działania, rozbudowującą roszczeniowość w różnych wymiarach tożsamości, w odróżnieniu od wolności pozytywnej – aktywnej, która nie godzi się na podporządkowanie, zawłaszczanie i odwołuje się do autonomii i podmiotowości.

Od człowieka ubezwłasnowolnionego, traktowanego instrumentalnie przez władzę, prawo i edukację nie oczekuje się formułowania i prób odpowiedzi na ważne pytania egzystencjalne. Nie uczy się więc on odkrywania siebie, wyrażania zdziwienia i zadziwienia w procesie poznawania Innych i siebie, rozumienia rozterek i wyrzeczeń w procesie kształtowania się własnej tożsamości, przeciwstawiania się manipulacji, sterowaniu czy empatii w odmawianiu posłuszeństwa wobec władzy, wyrażania nieposłuszeństwa obywatelskiego itp.

Wniosek w kontekście powyższego jest jasny i jednoznaczny: Profesor potrafił wyzwolić się z nadposłuszeństwa i realizować wolność pozytywną – aktywną, być czujnym i jednocześnie otwartym, rozwijać pasję, nie rezygnować z ideałów, tworzyć przyjazną kulturę współpracy, a w niej warunki do rozwoju własnego i Innych, być sobą, czuć się wolnym i odpowiedzialnym, wiarygodnym i prawdziwym. Stąd uważam, że reprezentuje nieposłuszeństwo tożsamościowe, jako najwyższy stopień posłuszeństwa wobec własnego Ja, jako niezbywalnej wartości i godności.

Myślenie i działanie pograniczne

Profesor Lewowicki urodził się w Zagórzance, w dzisiejszej Ukrainie, na Podolu. Pamiętam jak podczas konferencji w Ukrainie odwiedzał miejsce swoich narodzin. Niejednokrotnie rozmawialiśmy o bogactwie historii i kultury

¹⁴ I. Berlin, *Cztery eseje o wolności*, przełożyli D. Grinberg, D. Lachowska, J. Łoziński, PWN, Warszawa 2000.

Rzeczypospolitej Obojga Narodów (wielu narodów), wskazując na granice, które dzieliły i ograniczały oraz pogranicza, które łądziły podziały, umożliwiały wymianę, współlistnienie, prowadzenie dialogu. Życie na pograniczu kultur zawsze wiązało się ze świadomością istnienia wielu granic (językowych, psychicznych, społecznych, politycznych, ekonomicznych, religijnych, etnicznych itp.) oraz potrzebą i koniecznością ich przekraczania. Świadomość pograniczy nie dopuszczała do odrzucenia innych czy narzucania innym własnych poglądów lub schematów. Uczyla współlistnienia, współpracy, życzliwości, otwartości, i tym samym stwarzała mniejsze przyzwolenie na obojętność, nietolerancję i megalomanię. Jak wskazywał ks. Józef Tischner, na granicy – pograniczu, można zgłupieć albo zmądrzeć. „Kto głupi, a postawi się go blisko granicy, to zostanie jeszcze głupszy, a kto mądry ten zobaczy wielkie horyzonty i wielki świat. [...] pogranicze może człowieka albo zawęźać, albo poszerzać”¹⁵.

Świadomość granic – pograniczy pozwalała zauważyć odmienności, z jednej strony pielęgnować własne dziedzictwo kulturowe, z drugiej strony otwierać się na inne kultury, co w efekcie kształtowało swoiste bycie „między”, specyficzny stan świadomości ukierunkowujący ku tożsamości międzykulturowej. Przecież ukształtowane na bazie wartości rodzimych „Ja” nie traci tak łatwo suwerenności, najczęściej rozbudowuje się, modyfikuje język, tworzy różnice i staje się źródłem różnicy, zaczyna dbać o nią i realizować się w niej. Właśnie w tym postrzegam mądrość Profesora, na którą wskazywał Tischner. To bycie „poza” i „między” tworzyło obszar zróżnicowań, który pozwalał uświadomić odrębności i podobieństwa, porównywać, odkrywać, negocjować, prowadzić dialog. Stąd świadomość granicznego i pogranicznego funkcjonowania kreowała otwartość na nasiąkanie różnymi treściami kulturowymi, inicjowanie interakcji, twórcze zapożyczania i modyfikacje, ale także i opór w celu obrony i ochrony odziedziczonych zasad i wartości.

Swoimi pracami i działaniami Profesor ustawicznie wdrażał do „myślenia pogranicznego”, poruszania się w świecie bogactwa różnic kulturowych, ukierunkowując ku otwarciu, refleksyjności i kontemplacji, zachęcając do myślenia od nowa, wietrzenia naszych pojęć i nawyków myślowych, aby „rozbić” monolityczną tożsamość. Wskazywał, że edukacja międzykulturowa „[...] sprzyja poznawaniu, rozumieniu i akceptowaniu różnych kultur i tworzących je ludzi. Co więcej – przygotowuje do współpracy i wzajemnego korzystania z dorobku ludzi różnych ras, narodowości, wyznań, kultur. [...] Edukacja międzykulturowa dobrze służy, a przynajmniej służyć powinna,

¹⁵ J. Tischner, *Mądrość człowieka gór*, Wydawnictwo „Znak”, Kraków 2019, s. 120.

podtrzymywaniu tożsamości poszczególnych społeczności i osób¹⁶. Zwracał uwagę, że edukację międzykulturową można rozpatrywać w kategoriach praktyki edukacyjnej, w warunkach spotkania – dialogu kultur oraz w warunkach konfliktu kultur, co wiąże się z działaniami mobilizującymi do rozwiązywania konfliktów, przeciwstawiania się represjom, marginalizacji, co także pobudza do działania na rzecz powstawania nowych wartości. Rozumiejące doświadczenie uruchamia dialog jako podstawę do negocjacji, kompromisu, porozumienia¹⁷. W tym kontekście wskazywałem, odwołując się do myśli Profesora, na zasady postępowania edukacyjnego istotne dla przezwyciężenia wielu dylematów edukacji międzykulturowej i wchodzenia w relacje międzykulturowe¹⁸.

Narastanie problemów związanych z funkcjonowaniem jednostek i grup w wielokulturowym świecie przyczyniło się do dynamicznej i ofensywnej działalności związanej z chronieniem wartości wspólnoty kulturowej, obrony własnej podmiotowości i tożsamości kulturowej. Wielokulturowość i zachodzące dynamicznie procesy globalizacji uruchomiły działania edukacyjne kształtujące więzi lokalne, współżycie, współdziałanie i twórcze zaangażowanie „w małej ojczyźnie”, działania zapewniające ciągłość kulturową grupy. Można więc mówić o uruchomieniu procesów związanych z edukacją regionalną, edukacją związaną z chronieniem „świata zakorzenienia” jako źródła siły i poczucia dumy z dziedzictwa kulturowego, jak też z tworzeniem lokalnego systemu edukacji¹⁹.

¹⁶ T. Lewowicki, *Wprowadzenie*, [w:] T. Lewowicki (red.), *Edukacja międzykulturowa w Polsce i na świecie*, Katowice 2000, s. 17.

¹⁷ T. Lewowicki, *W poszukiwaniu modelu edukacji międzykulturowej*, [w:] tamże, s. 27 i n.

¹⁸ J. Nikitorowicz, *Edukacja międzykulturowa na pograniczach kultur (proponowane realizacje)*, [w:] T. Lewowicki, B. Grabowska (red.), *Społeczność pogranicza, Wielokulturowość, Edukacja*, Cieszyń 1996, s. 182–183.

¹⁹ Z. Jasiński, T. Lewowicki, J. Nikitorowicz (red.), *Potencjał społeczno-kulturowy polskich pograniczy*, Opolska Oficyna Wydawnicza, Opole 1988; Z. Jasiński, T. Lewowicki (red.), *Miejsce kultur etnicznych i regionalnych w jednoczącej się Europie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2007; J. Nikitorowicz, M. Sobecki, D. Misiejuk, *Kultury tradycyjne a kultura globalna. Konteksty edukacji międzykulturowej*, Trans Humana, Białystok 2001; J. Nikitorowicz, D. Misiejuk, M. Sobecki, *Region, Tożsamość, Edukacja*, „Trans Humana”, Białystok 2005; M. M. Urlińska, *Szkoła polska na obczyźnie wobec dylematów tożsamościowych*, Wydawnictwo UMK, Toruń 2007; A. Szeląg (red.), *Wileńszczyzna małą ojczyzną*, Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocław 2010; A. Chodubski, A. Frączek, H. Głogowska, A. Waśkiewicz, *W kręgu pytań o tożsamość narodową i etniczną Pomorza Gdańskiego*, Wydawnictwo Gdańskiej Wyższej Szkoły Humanistycznej, Gdańsk 2011; A. Kożyczkowska, M. Szczepańska-Pustkowska (red.), *Mniejszości etniczne i ich pogranicza. Szkice tożsamościowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2020; B. A. Orłowska, *Transmisja tożsamości (studium Przypadku Łemków)*, Wydawnictwo Łemko Tower, Tylicz 2013; B. A. Orłowska, K. Wasilewski (red.), *Mniejszości regionalne pogranicza polsko-niemieckiego. Separacja, Adaptacja, Integracja, Asymilacja*, Wydawnictwo

Empatia i tolerancja

Podjęmowane z Profesorem rozmowy dotyczące bycia Innym kulturowo ukierunkowały najczęściej ku stwierdzeniom, że jest to dramat i radość egzystencjalna, co nakazuje konieczność działań edukacyjnych w zakresie teleologii (cele), aksjologii (wartości), epistemologii (wiedzy) i ontologii (bytu), skupienia się na problemach bycia i realizowania się w wielokulturowym świecie, funkcjonowania wobec wielorakich zagrożeń współczesnego świata. Przyjmowaliśmy różnicę – odmiennosć – jako wartość niezbywalną w różnych wymiarach ludzkiego istnienia. Wskazywaliśmy na empatię jako zagadkę egzystencjalną wytrzymywania, na cierpliwość i cierpienie w znoszeniu odmiennosć. Nie zawsze zgadzaliśmy się, że tolerancja i empatia odnoszą się wprost do doświadczania cierpienia człowieka. Formułowaliśmy wiele pytań i wiele z nich pozostało bez odpowiedzi. Między innymi: co powoduje, co jest przyczyną, gdzie tkwi tajemnica zdolności podmiotu do wczuwania się w przeżycia emocjonalne, rozumienia stanów ducha innych ludzi, jak kształtować, jak nabywać umiejętności empatyczne, jak kształtować kompetencje do rozumienia innych osób, wsłuchiwanie się w ich narracje i wyciągać wnioski ze sposobu rozumienia świata innego człowieka, rozumienia motywów ludzkiego zachowania się w różnych sytuacjach społecznych, jak doskonalić siebie, wspomagając innych, jak rozumieć i wspierać ludzi i tym samym własną wrażliwość?

W rozmowach dotyczących tolerancji różniliśmy się w jej interpretacji, ukazywaniu wartości edukacyjnej, w tym, czy tolerancja ułatwia pozbywanie się lęku, czy służy kreowaniu tożsamości, jak i kiedy podmiot uświadamia sobie własne ograniczenia, słabości i co z tego wynika w kontekście kształtującej się tożsamości i zachowań tolerancyjnych?

Współpracując z Profesorem śmiem twierdzić, że nabywałem jasności i zdolności interpretacji tolerancji jako idei, zasady, wartości edukacyjnej, podstawy i z tym związanych przeżyć tożsamościowych, dociekliwości w formułowaniu pytań z tymi problemami związanymi. Profesor potrafił wyzwalać przez ciche spokojne mówienie i wielce tolerancyjne sugerowanie konstruktywny niepokój poznawczy. Starałem się sprostać temu wyzwaniu, ucząc się od Niego umiejętności dialogu wewnętrznego, pytając jaką wagę i znaczenie posiada zakres mojej tożsamości indywidualnie kształtowanej w ustawicznie

prowadzonym dialogu z zakresem tożsamości dziedziczonej i społecznie kształtowanej w instytucjach edukacyjnych.

Sądzę, że problemem szczególnie istotnym w edukacji jest nabycie świadomości, że tolerancja jest oparta na sądach wartościujących i nie wyraża akceptacji czy uznania poglądów. To nie akceptacja, a podjęcie trudu wyrażenia szacunku wobec odmiennego stanowiska, poglądu. Ta sprzeczność w kontekście myślenia edukacyjnego wyzwała potrzebę podjęcia wysiłku poznania, zrozumienia i porozumienia bez potrzeby rezygnacji ze swoich poglądów, a wręcz odwrotnie, konieczności ich zaprezentowania. Istota tolerancji wynika z jej wartości humanistycznej i ponadczasowej, związanej z otwarciem, zbliżeniem, zaufaniem i zrozumieniem, a także z nieuniknionymi konfliktami, potrzebą ich rozwiązywania i tym samym wzmacniania tożsamościowego. Z analiz prac Profesora i prowadzonych dyskusji wywodzę potrzebę interpretacji tożsamości i tolerancji jako świadomej odpowiedzialności przeciwstawiającej się obojętności, ignorancji, wygodnictwu, egocentryzmowi. W tym kontekście chciałbym zwrócić uwagę na odróżnienie tolerancji humanistycznej od normatywnej. W ujęciu humanistycznym tolerancja jest równoznaczna z ogólną permissywnością, ze stosunkowo słabą tendencją do karania za przekroczenie nakazów oraz niewielkim zakresem i siłą owych zakazów. Wiąże się z postawą pobłażliwości, życzliwej akceptacji i sympatyzującego zrozumienia (idea, zasada i postawa ku, z, za). W ujęciu normatywnym tolerancja wiąże się z istnieniem nawet bardzo surowej i rygorystycznej normy i byłaby znoszeniem – wytrzymywaniem przekraczania owej normy. Nie jest więc wartością, a nawet antywartością jako tendencja dopuszczająca do łamania zasad. Taka postawa znoszenia – wytrzymywania odmienności może być podyktowana różnymi względami praktycznymi i psychologicznymi. Niejednokrotnie uznawana jest za istotną dla zachowania pewnego sposobu współżycia opartego na wzajemnym znoszeniu się jednostek i grup odmiennych, stylu bycia, przejętych wzorcach zachowania. Pojawia się więc problem cierpienia, uległości, braku konsekwencji, wygody, także i lenistwa w kontekście rezygnacji z pryncypiów, lekceważenia zasad i wartości, udawania, że nic się nie dzieje itp.

Pytaliśmy więc siebie i innych czy tolerując łamanie zasad, obowiązujących norm, nie prowadzimy do dezorganizacji życia społecznego, gdyż w świecie technicznym, czy w życiu gospodarczym tolerancja normatywna jest niemożliwa. Wskazywaliśmy, że już w pismach św. Augustyna²⁰ tolerancja jest rozumiana jako wytrzymałość, wytrwałość psychiczna, cierpliwość. W tym za-

²⁰ Augustyn św., *Wybór tekstów*, przeł. K. Wołodźko, Wydawnictwo Diecezjalne, Sandomierz 2007.

wiera się całe spektrum postaw ludzkich skierowanych do innych osób, a to moim zdaniem cechowało naszego Profesora Tadeusza Lewowickiego. Wytrzymałość jako siła bycia z innymi, z odmiennymi reprezentantami innych kultur, niepodzielającymi naszych wartości. Wytrwałość psychiczna to cecha osób dążących do realizacji celów i wartości uniwersalnych, bycia i porozumienia z innymi, chociażby irytowali nas swoim zachowaniem, wyglądem, wyznawanymi poglądami czy formami realizacji praktyk religijnych i funkcjonowania w grupie społecznej. Cierpliwość, to szczególna cecha Profesora, to znoszenie innych w długim okresie czasu, w całym swoim życiu, niepodejmowanie działań asymilujących, marginalizujących wobec tych, którzy są źródłem niepokoju czy naszego cierpienia, wręcz odwrotnie – tworzenie warunków i sytuacji sprzyjających poznaniu wzajemnemu i ukierunkowania ku dialogowi wewnętrznemu i zewnętrznemu zapewniającemu pokój lokalny i światowy.

*

Kończąc chciałby podkreślić, że wieloletnia komunikacja z Profesorem Tadeuszem Lewowickim przyczyniła się do uświadomienia że „Moja tożsamość jest określona przez zobowiązania i identyfikacje, które zapewniają ramy i horyzont, w obrębie którego mogę próbować ustalić w każdym konkretnym przypadku, co jest dobre lub cenne, co powinno zostać zrobione, co apróbuję lub czemu się sprzeciwiam. Jest to więc horyzont, w ramach którego zajmuję określone stanowisko”²¹. Nie podjęcie tego wyzwania, to [...] przeistoczenie się w przedmiot dla innych, łatwy w manipulacji, niestawiający oporu i nieraz poddający się innej silnej ręce, gdy tylko ta ręka nadaje mu jakiś kształt bycia. We władczej ręce innego rysuje się możliwość odnalezienia własnego Ja, czy jest to ręka mistrza, czy tyra. Istnieje bowiem w nas lęk przed utratą tożsamości, lęk naturalny i obecny nie tylko w jednostkach, lecz także w grupach społecznych”²².

Z perspektywy czasu, wieloletnich doświadczeń życia uniwersyteckiego uważam, że istotą jest konieczność ustawicznego odpowiadania na to pytanie: czy w myśleniu jesteśmy otwarci na twórczość, innowacyjność, odwagę i samodzielność, na podejmowanie nowych wyzwań i zadań, nowe rozwiązania i jednocześnie na ryzyko krytyki, odmiennego spojrzenia, zwątpienie i porażki, czy potrafimy, jak wskazywała Hannah Arendt, stawać w „wietrze myśli”, odwoływać się do platońskiej „sztuki mądrych rozmów” czy Heideggerowskiego

²¹ Ch. Taylor, *Sources of the Self. The Making of the Modern Identity*, University Press, Cambridge 1989, s. 27.

²² B. Skarga, *Tożsamość i różnica. Eseje metafizyczne*, Wydawnictwo „Znak”, Kraków 2009, s. 13.

„zapytywania”. Zmierzając do zrealizowania wartości, winniśmy ręczyć za nią i podkreślać wartościowość tej wartości. [...] działanie polega na tym, że (człowiek) wywalcza realizację wartości. [...] a walczy nie ze względu na nagrodę za bohaterstwo, lecz tylko jako człowiek świadomy prawdziwej wartościowości wartości, którą stara się zrealizować”²³. Tak myślałem i myślę o Profesorze, jako o pedagogu-nauczycielu świadomym wartości, które realizował, świadomym zasad-norm, które kreował i przestrzegał, o Osobie refleksyjnej, wstrzeмиężliwej w ocenie i wartościowaniu innych, zastanawiającej się, aby nie urazić innych, Człowieku myślącym bardziej o Innych niż o sobie, umiejącym słuchać Innych, prowadzić dialog pozwalający każdemu z dialogujących być sobą.

²³ R. Ingarden, *Księżeczka o człowieku*, Kraków 1987, s. 96–97.